

Stati

Žádám na naší inteligenci, aby se povznesla k politice světové... To bude politika kulturní. Jsme na rozhraní velké nové doby. Pravá demokracie má před sebou nejen problém politický a hospodářský, nýbrž problém nové duchovní kultury vůbec. My máme pochopit Komenského a jeho mínění o výchování a škole, a že je officina humanitatis...

*T. G. Masaryk
Studentům r. 1924*

Mládež po „sametové revoluci“ 1989. Generace dvakrát zklamaná

Stanislava Kučerová

Mluvím o generaci, která vyrůstala a dospívala v letech stagnace tzv. „reálného socialismu“. Dávno zapomenuta byla první republika, válka, poválečné budovatelské nadšení, revoluční násilí 50. let, liberalizace 60. let a „Pražské jaro“, ale i persekuce „normalizačních“ let sedmdesátých. Vládnoucí garnitura již jen bezmocně omílala stará revoluční hesla a marxisticko-leninské poučky. Hesla nezapalovala, poučky nepřesvědčovaly. V tichém srozumění rodiny a školy, učitelů i žáků se povinně odříkávaly, podobně jako se dodržovaly jiné společenské rituály, garantované státní mocí za přítomnosti cizí armády. Nedávná i starší historie byla ideologicky znehodnocena, propagandistická fráze zbavila věrohodnosti i reálná pozitivní fakta.¹

Nomenklaturní kádry vytvořily novou elitu, nakupovaly v Tuzexu, dovolenkovaly v zahraničí. Svět za „železnou oponou“ byl pro většinu nedostupný. Oficiální propaganda předkládala k věření jako „základní vědecký ekonomický zákon socialismu“ ustavičné zvyšování materiální i kulturní spotřeby obyvatelstva. V letech stagnace ovšem každý viděl, že „zákon nefunguje“ a nespokojenost s režimem, který násilím potlačil hnutí za „socialismus

s lidskou tváří“ v 60. letech, potichu, ale jistě narůstala. Snad jen žáci mladšího školního věku přijímali bez pochyb černobílé vidění světa, v němž socialismus představoval všechny klady a kapitalismus všechny zápory života. Nicméně mládež v 80. letech žila střídáním životem nemajetných vrstev, bez vzrušujících perspektiv, ale nestrádala. Sociální jistoty byly zabezpečeny.

Listopadový převrat 1989 se jevil jako neuvěřitelné samozhroucení režimu. Očividně stačilo, aby se občanstvo shromažďovalo na náměstích, tleskalo protirežimním projevům a zvonilo klíči na znamení, že režimu „strany a vlády“ odzvonilo. Část mladé generace se na převratu aktivně podílela; mladí zhotovovali a roznášeli letáky, plakáty, skandovali hesla na mítincích. A když vláda nedemokratického režimu odstoupila, zavládlo všeobecné nadšení a euforie z pocitu osvobození od vsudypřítomné ideologické kurately a diktátu nositelů moci, z pocitu rozšíření individuálních perspektiv a možností sebeuplatnění.

Po pádu „železné opony“ existovaly teoreticky 4 varianty možných změn hodnotových orientací a životních stylů v nových podmínkách:

1. Západní země nemají důvod cokoli měnit na svých hodnotových orientacích. Východní země se jednoduše přizpůsobí a převezmou západní hodnotové postoje.
2. Východní země setrvávají alespoň zčásti na některých tradičních hodnotách socialismu se zdůvodněním, že tyto hodnoty samy o sobě jsou dobré, že jen držitelé moci a organizátoři systému zklamali. Delší dobu tak může přetrvávat hodnotová dvojkolejnost.
3. Nastane proces vzájemné hodnotové výměny, při němž určité socialistické hodnoty budou převzaty do západního hodnotového vědomí (např. cit pro společnost, právo na práci aj.) — jako součásti lidské důstojnosti.
4. Vyvine se společně nová hodnotová orientace, nové představy o hodnotách, vyrůstajících z globální světové situace; posílení mezilidských vztahů, zvýšená angažovanost pro udržení přírody a životního prostředí, rozhodnější protiválečný postoj, péče o vzdělanost a duchovní kulturu.²

Starší generace občanů si přály obnovu tradic první ČSR, demokracii jako samosprávu, diskusi, osvětu, humanitu jako ideál. Očekávaly kritickou analýzu a věcné posouzení střetu dvou režimů jako základ pro modelování hodnotového vědomí a hodnotové výchovy v nových podmínkách. Ale na kritickou analýzu, demokratickou diskusi a osvětu nezbyl jaksi čas. Komunisté kdysi slibovali blahobyt na základě zespolečenštění výrobních prostředků a celospolečenského plánování. Noví nositelé moci vyvolali představu, že stačí vzít komunistům vládu, všechno společenské vlastnictví zase zprivatizovat a přenechat péči „neviditelné ruce trhu“. Urychlená akumulace kapitálu a deregulace cen nás měly přivést co nejdříve na úroveň hospodář-

sky prosperujících zemí. Došlo ke kyvadlovému převrácení hodnot: co bylo dříve černé, stalo se bílým a naopak. Socialismus byl nemilosrdně zatracen, kapitalismus zbožněn. Není divu, že mnozí mladí podlehli nové ideologii. Historická paměť a kritické myšlení dávno přestaly sloužit. Hlasy o tom, že jen poctivá práce nás může vyvést z marasmu, nebyly slyšeny. Jestliže západoevropeští autoři kladou dramatický posun od sociálního chování k individualismu a od normocentrismu k egocentrismu do 70. let,³ u nás nastal o 20 let později. Ožily výroky stirnerovského a nietzscheovského ražení. Nebrzděné touze po sebeprosazení a sebeuspokojení se dostalo mediální podpory. Ústup od vzájemnosti a ohleduplnosti, od solidárnosti a soudržnosti větších společenských skupin se stal všeobecným.

Došlo k absurdní absolutizaci symbolického hesla svobody. Nikoli svobody ve smyslu volnosti ve střetu s násilím, ani svobody jako iniciativy v konfrontaci s vírou ve slepou nutnost, ale „svobody“ jako uplatnění individuálního chtění bez hranic a omezení. Ve jménu „svobody“ se pak toleruje i všelijaké zlo a neřest, protože svědomí, cit, vkus, takt, společenské standardy, morální normy atd. se chápou jako omezení „suverenity“ jedince. Z pozic takto zvráceně pojaté „svobody“ byla i věrnost ideálu a přesvědčení demagogicky odmítnuta (lživou) výstrahou, že „všechny ideje vedou do Osvětlení“. (!) Také vystupování proti mediálnímu předvádění násilí, proti pornografii, narkomanii, přechovávání drog apod. bylo diskvalifikováno jako omezování osobní svobody a nebezpečné precedens k možnému novému totalitnímu útlaku.⁴ V atmosféře údajně „svobody“ (ale pro koho?) ovládly životní prostor našich sídlišť televizní reklamy (v soukromí) a obrovské billboardy (na veřejnosti). Náš svět zabydlela Coca-cola, panenka Barbie, žvýkačky, chipsy, kult hvězd à la Michael Jackson, seriály à la Dallas, brutalita akčních filmů, nechutnosti hororů, nevкус komiksů, pop-music, disco a hitparády, počítačové hry, výhry, sázky a loterie, permanentní soutěže o peníze, o balíky peněz — a posléze dealerství pro firmy à la Herbalife, když si zrovna milionová výhra dává na čas.

„Roztrhaný džín, tvrdá muzika, růžovej Cadillac, tmavý brejle, rychlý mašiny, konec velký lásky, nesmyslný vynálezy, ulítlí lidi, divoký mejdany, kolečkový brusle, grafitácký autogramy, rok 2000, hroznej smích...“ mohli jsme číst na billboardu Pepsi-coly v Brně naproti nádraží v květnu 1996 jako jednu z četných variant nového vyznání víry a životního stylu, nabízeného mládeži (dokonce spořitelnou!).

Vyhrej, kup si, dopřej si, užívej... Jednou jsi dole, jednou nahoře. Neváhej, neodkládej, volej ihned... Diktát nového životního stylu. Agresivní vlna dekultivačního vlivu zábavně-konzumního průmyslu. Německý autor řekl: „Im Osten herrschte totale Unterdrückung, im Westen herrschte totale Unterhaltung.“

Mezitím západní země, které pro mnohé byly a dodnes zůstaly bez-

chybným ideálem a vzorem, ukázaly své stíny. Přes všechnu rétoriku veřejných činitelů a masmédií, která dokázala povrchními projevy ultraliberalismu a antikomunismu jak zveličit a vychválit údajné úspěchy společenské transformace, tak ospravedlnit všechny nepřístojnosti (jsou prý přirozenou daní, kterou platíme za svobodu), bylo stále zřejmější, že se příslib nové, lepší a blahobytnější společnosti nenaplnuje. Uchvátaná privatizace, neprůhledné podnikové a bankovní machinace, nezdůvodněné restituce, korupce, hrubé amatérské chyby i rafinované podvody, beztrestné „tunelování“, krachy bank, pojišťoven, cestovních kanceláří, druhotná platební neschopnost, zadlužené nemocnice, organizovaný zločin, skandály hospodářské kriminality... Někteří prožili, prožili kocovinu, ztrátu víry. Transformace nepřinesla prostým občanům očekávané plody. Naopak — kvůli ní došlo údajně i k zániku společného státu Čechů a Slováků, který byl největší hodnotou jejich novodobých dějin. Nový ekonomický redukcionismus, byť založený na ideologii opačného gardu, je novým zdrojem zklamání.⁵

Školství v našich zemích mělo až do 2. světové války všeobecně uznávanou kvalitní středoevropskou úroveň. Po válce prošlo v 50. letech ukvapenou reformou „po vzoru SSSR“, ale v 60. letech se opět konsolidovalo. Po převratu 1989 bylo žádoucí optimalizovat fungující systém se zřetelem na měnící se společenské potřeby, v komparaci se světovou pedagogickou zkušeností a s navázáním na domácí pozitivní tradice: demokratizovat direktivní centrální řízení, marxisticko-leninskou ideologii nahradit výchovou k demokracii a humanitě, posílit princip participace a odbornosti v řízení na školách všech stupňů, vysokým školám vrátit akademické svobody, atd. Apriorní mediální předsudek, že „školství bylo strašným způsobem devastováno“ však vyvolal bezradné a chaotické tápání, nechuť k odpovědné analýze a zdůvodněným reformním návrhům. Místo aby odborníci hledali pravou míru mezi krajnostmi totalitárního školství a jejich protiklady, prosadila se živelná touha po něčem zásadně jiném, novém, „alternativním“.⁶

Ministerstvo školství se shlédlo v ideálu ultraliberální živelnosti, benevolentně povolovalo zřizovat množství soukromých škol, které finančně dotovalo, aniž garantovalo standardy jejich výkonu. Na odboru středních škol dosáhl jejich počet 30 % a překonal tak několikanásobně počty soukromých škol i v těch nejliberálnějších západoevropských zemích. V současné době počet soukromých (ale i státních) škol zase klesá. Ministerstvo vyhlásilo úsporný program tzv. optimalizace, tj. omezení dotací, redukce počtu škol, snižování počtu učitelů a zvyšování učitelských úvazků. Úroveň diskusí o pedagogických otázkách je většinou nízká, svědčí jen o ideologických předpojatostech, ztrátě smyslu pro historickou kontinuitu a nedostatku hlubší informovanosti. Místo adorace kolektivu byl postaven na piedestal jedinec,

místo řádu a autority se ideálem stalo „nechat růst“, „nezasahovat“, místo racionality nastoupilo vzývání tajemna.⁷ Zvláštní oblíbě se těší — aniž byla posouzena antroposofická východiska Steinerovy pedagogické koncepce — škola waldorfská. Jestliže někteří studenti po r. 1945 posílali na ministerstvo školství petice za zrušení řečtiny a latiny, jejich vnuci r. 1989 zatoužili po znovuzavedení obou jazyků. Klasické gymnázium zůstalo raritou, ale osmitřídní gymnázia byla houfně restaurována. „Jen ne jednotnou školu,“ znělo z televizní obrazovky, přestože „jednotná škola vnitřně diferencovaná“ byla posledním slovem progresivního vývoje pedagogiky a školství před 2. světovou válkou a po květnu 1945 byla vítána jako projev demokratizace školství.⁸

Stav společnosti se přirozeně promítá do formování životní orientace mládeže. V letech 1981, 1985 a 1993 bylo ve Východočeském kraji provedeno šetření u studující mládeže ve věku 18–24 let. Zjišťovalo se, jak je zastoupena ta která charakteristika životního zaměření. (Byly tu vyčleněny 4 typické orientace — průměrně spotřební, peněžní, tvořivá a společensky nestabilizovaná.)⁹

Na počátku 80. let vysoce převažoval typ průměrně spotřební (mít své jisté), do poloviny 80. let přibýlo peněžní orientace (získat finančně výhodné zaměstnání, moci si přivydělat, účastnit se aktivit ve sféře „druhé ekonomiky“). Zároveň probíhal proces valorizace hodnot soukromé sféry života a devalvace hodnot společensky preferovaných (veřejně prospěšná práce, snaha být užitečný společnosti apod.). Preference tvořivého životního stylu zůstala minimální.

První polovina 90. let již signalizuje odezvu procesu společenské transformace u mládeže. Orientace průměrně spotřební je zatlačována touhou po svobodném životě bez závazků, s cílem užívat si co nejvíc a nelámat si hlavu náročnějšími životními perspektivami. Odklon od veřejné sféry života do soukromí se prohlubuje. Preference tvořivého životního stylu se objevuje (tradičně) častěji u dívek než u chlapců. Polistopadová euforie se zdá být nenávratně daleko. Budoucnost chápou mladí především prismaticem vlastních vyhlídek: „Budeme moci dostudovat? Získáme vůbec místo a zabezpečíme si existenci?“ Vědoma si svých omezených možností v polarizující se společnosti odmítá mládež peněžní orientaci mnohem markantněji než dříve. (Tendence „peníze za každou cenu“ byla (ku podivu) nejsilnější ve výzkumu z r. 1985.) Ideálem života pro četné mladé lidi se stal v 90. letech typ společensky nestabilizovaný. Tomu nezáleží na stálém zaměstnání, vydělává nárazově. Cení si volného času pro zábavu a kamarády, cestování, život plný událostí. V posunech hodnotové orientace se uplatňuje větší míra liberalizace společnosti, osobních práv a nespecifikovaných možností, uvolnění

hranic, ale jistě i pokles pracovních a sociálních jistot, riziko nezaměstnanosti.

Pocitované vakuum skutečných hodnot se snaží různé skupiny mládeže různě zaplnit. Plochý povrchní optimismus ctitelů volného času, médií a komputerů, zábavy, sexu, pohodlí a konzumu najdeme spíše u dětí prosperujících rodičů, často ve spojení s infantilní nezralostí, s necitlivostí k vyšším kulturním hodnotám, někdy s jednostranným zaměřením na elektroniku. Únik před nejistotou a problémy existence hledají někteří příklonem k různým skupinám a sektám, absolutizují jejich víry, symboly a rituály, upadají do intolerantního dogmatismu, který nepřipouští pochyb. Čestnou výjimkou jsou tu ekologické skupiny a iniciativy, hnutí za lidská práva apod. Chybí účinná ochrana mládeže před škodlivými vlivy. Šíří se kriminalita mladistvých, prostituce, narkomanie, brutální šikanování, trvá hrozba AIDS. Dramaticky se zvýšil nejen počet dětských obětí násilí, ale i dětských vražd. Intelektuálně vyspělá mládež tváří v tvář pokračující degradaci ideálů lidskosti ve společnosti cynického „postmoderního barbarství“ často prožívá úzkost, bezperspektivnost a až apokalyptické vize budoucnosti.¹⁰

A co škola? Bohužel i ona trpí nedostatkem pozitivní hodnotové orientace ve společnosti. Chybí jí vědomí kontinuity s minulostí (včetně jejich velmi podnětných epoch a příkladů)¹¹, chybí jí i věrohodná vize budoucnosti. I expertům OECD to bylo nápadné. Ve své zprávě o vzdělávacím systému ČR r. 1996 uvedli:

„Změněné vyučovací postupy a inovační přístupy samy o sobě však stále ještě nejsou s to radikálně přeměnit české školství. Musí se dospět k novým hodnotovým systémům, ztělesňujícím zásady nové společnosti, která je v období svého formování. Školy budou muset ujít ještě dlouhou cestu, než dosáhnou těchto cílů. V jejich programech chybějí hodnoty a není pro ně místa ani ve filozofii většiny učitelů. Naopak, na cestě odmítání komunismu existuje rozsáhlé váhání zapojit se do fundamentálního přehodnocení idejí a principů. Je to nepochybně zklamání z minulosti, které hraje svou úlohu v tomto odmítání všeho, co zavání indoktrinací; neexistence hodnot ve školách je však způsobena i tím, že chybí ‚projekt společnosti‘, který vede ke konsensu...“¹²

Bez intence, bez programových idejí, projektů a ideálů nelze ovšem realizovat společné cíle ani doma, ani v Evropě, ani ve světě. Konsensuální hodnotová orientace, která by integrovala rozrůzněnou mnohost a kterou by většina mohla přijmout jako životní smysl, úkol, směr a cíl, stojí před námi jako otevřený úkol. Ale nejsme tu se svým úkolem sami. Máme historickou zkušenost, máme myšlenkový odkaz mnoha generací svých předků, máme dílo T. G. Masaryka, které se dnes jeví jako zvláště aktuální.

T. G. Masaryk, učitel demokracie obou našich národů, zdůraznil, že jen vzdělaný národ může být svobodný a že bez výchovy k demokracii nemůže být demokracie.¹³ Celým svým životem, slovem i skutkem dokazoval, že ani jedinec, ani společenství nemůže žít bez smyslu, bez řádu, bez morálky.

Formuloval ideály humanitní morálky, které by byly všeobecně přijatelným ekvivalentem náboženství: „Moderní člověk má kouzelné heslo humanita, člověčství, člověčenství, lidskost, kterýmžto heslem vystihuje všechny své tužby asi tak, jako člověk středověký všechny své tužby vyjadřoval slovem křesťan.“¹⁴ Probral řadu soudobých morálních učení (připomeňme, že jsou živá dosud) a hledal, co je na kterém z nich dobrého. Ne konfrontačně, ale s pochopením vážil, co přináší člověku socialismus, liberalismus, evolucionismus, pozitivismus, utilitarianismus. Nesouhlasil s pesimismem, s přehnaným individualismem Stirnerovým a nedemokratickým elitářstvím Nietzscheovým. Sám pak formuloval principy humanitní morálky — lásku k nejbližším, rodině, národu, lásku pozitivní, bez nenávisti a šovinismu, lásku nesentimentální, účinnou, lásku jako práci, reálné skutky a činy, třeba drobné, neokázalé, ale soustavné, ustavičné a trpělivé. A tak jako Komenský věřil i Masaryk ve vzdělání a pokrok, v lidskou schopnost špatné překonávat dobrým a dobré lepším.

Ideály humanitní nepřestaly být nikdy aktuální. Byly výstrahou v dobách revolučních změn hospodářských a sociálních, které zklamaly, protože je neprovázela Masarykem požadovaná „revoluce hlav a srdcí“. Žádný režim trvale neobstojí a neuspěje, nedbá-li o morální dimenzi celospolečenského života. Proto jsou Masarykovy ideály mementem i dnes, pokud se transformační síly a snahy obracejí jen na restauraci ekonomicko-vlastnických poměrů, krátkozrace a sobecky, bez globálního a historického rozhledu, bez ohledu na kritické myšlení a etické principy, bez ohledu na osvětu, pravé vzdělání, vkus a takt, bez orientace na to lepší v člověku — upřímně a beze všeho mediálního pokrytectví.

Lékem i prevencí před dalším generačním zklamáním může být pochopení ducha Masarykova učení, jeho moudrosti, nesmlouvavé náročnosti i tolerantní velkorysosti. Ano, ducha Masarykovy humanity je zapotřebí naší společnosti, naší škole, naší mládeži. Přitom je Masarykova koncepce humanitní demokracie tak otevřená, že může zahrnout i nově akcentované hodnoty, které se odvíjejí z globální světové situace, jako jsou zvýšená angažovanost pro udržení přírody a životního prostředí, posílení mezilidských vztahů, odpovědnější péče o vzdělanost a kulturu ve světovém měřítku. Zatím mládež většinou strádá nedostatkem pozitivní a zdůvodněné, hluboce založené hodnotové orientace.

Poznámky a literatura

1. Komunističtí ideologové, aby únorovému puči r. 1948 dodali zdání legitimacy, prohlásili držitele moci za „dědice národních tradic“ (Z. Nejedlý). Dnešní nekritické odmítání všeho, co by s komunismem mohlo jakkoli souviset, vedlo následkem toho

k odmítnutí národních tradic a k povážlivému ohrožení národní identity vůbec. Bez znalosti historických souvislostí a významů se zbavujeme údajných „mýtů“ (husitský, obrozenský, sokolský, legionářský, tatíčkovský, selský...). Zpochybněn byl Palackého (i Masarykův) výklad českých dějin, bagatelizován je Jirásek, který Palackého dějiny beletrizoval.

2. Srov. RACKOW, H. G., WESTPHALEN, K. *Leitziele schulischer Erziehung im vereinigten Deutschland...* *Pädagogische Rundschau*, 1991, roč. 45, č. 5, s. 505–520. Průzkum morálních postojů na učitelských fakultách v Kielu a v Rostocku krátce po pádu „železné opony“ a po sjednocení ukázal, že na obou stranách platí společné morální zásady a idealistické základní zaměření. Východoněmečtí studenti zdůraznili význam lidskosti (humanismu) solidarity, západoněmečtí preferovali demokratismus a odmítali „společnost ostrých loktů“.
3. BREZINKA, W. *Erziehung heute — Elternhaus und Schule in gemeinsamer Verantwortung.* *Pädagogische Rundschau*, 1991, roč. 45, č. 4, s. 373–394.
4. Srov. průběh mediální diskuse o násilí na obrazovce r. 1992–1993, diskuse o drogách, prostituci, kriminalitě atd., projevy liberálního indiferentismu v Literárních novinách, Reflexu, Respektu, v TV aj.

5. V souvislosti s přeskupováním politických sil po každém politickém převratu došlo u nás v tomto století v průměru každých 10 let k „přehodnocování“ našich národních dějin. Střet nových hesel a symbolů se starými ve vědomí jednotlivců přináší vždy více nebo méně bolestně prožívané kolize a konflikty. Naše mladá generace zažila zklamání (zatím?) dvakrát: ze socialismu a poté z kapitalismu. Oba systémy jí byly prezentovány nekriticky, v idealizované podobě. R. 1992–93, ještě ve společném státě, měli moji studenti (3. roč. PdF) zaznamenat, co se jim vybaví při symbolických termínech, jako jsou socialismus, kapitalismus, demokracie. Zde jsou jejich asociace:

Socialismus: tma, pusto, strach, nedůvěra, minulost — nikdy víc... , brigáda socialistické práce, socha K. Gottwalda, Lenin (uveden několikrát), přehnané přizpůsobení se zmanipulovanému kolektivu, utopie, cesta nikam, uškrtený nesvobodný systém, založený na lžích a utopismu, nesprávně pochopené myšlenky sociálního charakteru, Dubček, řád, jistota, nevyvíšovat se a neponižovat, odpovídat zájmům lidu, rozpadlý systém, který se v praxi odlišil od teoretického modelu — škoda.

Kapitalismus — tržní hospodářství: to, kam směřujeme, ekonomický rozkvět, dobře fungující mechanismy, rozvoj kapitálu, volné investování, volná ekonomická soutěž, peníze, honba za penězi, vláda peněz, prospěch, cena a zisk, peníze jsou všechno (uvedeno vícekrát), Klaus (vícekrát), mít co nejvíc, mít jak nejvíc možno, vyspělá fabriky, auta, sex-šopy, možnost individuálního sebeprosazování, USA, image, kancelář, bohatství, soukromníci, bohatí a chudí, samolibost, nepořádek, Rakousko, Západ, Marx, Kapitál, dravci, přežívají silnější, nezničíš — budeš zničen, nepohlíš — budeš pohlcen, umělý svět, hračkárna, plná škaredých hraček, okrádání bez ohledu na potřeby a možnosti jedince, nemilé, ale nutné, kdekdto věří, že je to zatím nejlepší ekonomický systém, ale jeho pravidla jsou drsná...

Demokracie: vláda lidu, hlas lidu, svoboda slova, většina rozhoduje, TGM (vícekrát), K. Čapek, Hovory s TGM, pluralismus, snaha o kompromisy, dialog, respektování názorů druhých, spousta slov, volby — trocha naděje, ale nic se neděje, každý si dělá, co chce, hádka, nic moc, výsměch, (s prominutím) kravina...

6. O. Anweiler napačoval 5 charakteristik totalitárního školského systému a jejich 5 protiv, které by měly být v zájmu vyváženosti v procesu nápravy posíleny:

1. Centralizace–decentralizace, 2. byrokratizace–participace, 3. unifikace–diferenciace (při zachování vertikální i horizontální prostupnosti, nikoli jako strnulý kastovní sys-

tém), 4. ideologický monismus–pluralismus, 5. socializace–individualizace, v širším měřítku internacionalizace–nacionalizace.

Viz Politischer Umbruch und Pädagogik in östlichen Europa. *Bildung und Erziehung*, roč. 1990, č. 3.

M. Szymanski charakterizoval typy reakcí na společensko-politickou změnu v pedagogice takto:

reakce nulová (výzkum a výuka probíhá jako dříve, vypouští se jen citace a terminologie marxismu-leninismu), *formální přizpůsobení* (výzkum a výuka nemění svou podstatu, jen místo socialistický se říká křesťanský, alternativní, personalistický, humanistický aj.), *konverzní* (obrat o 180°, orientace na negaci a protiklad)... Viz: *Pedagogická orientace*, roč. 1994, č. 10, s. 5–11.

7. Konsensus ve školství, tak jako v celé společnosti, se hledá obtížně. Ideové vakuum vyplnila nejdříve garnitura intelektuálů individualistického, postmoderně relativistického, případně náboženského zaměření. V praxi se prosadili tržní pragmatikové. V dezorientaci mezi přežívajícím stavem a kyvadlovým vychýlením do opačné extrémní pozice se nehledal dostatečný důvod a míra změny. Pouhý protiklad se prezentoval jako žádoucí cíl. Sjednocení dezintegrované společnosti se paradoxně hledalo (a periodicky znovu hledá) v pokračující destrukci. V posuzování minulé školy není shody. Někteří opakují slogan o školství strašným způsobem zdevastovaném, jiní soudí, že nebylo tak špatné, když se tolik našich emigrantů v zahraničí tak dobře uplatnilo, když se tolik našich studentů na mezinárodních olympiádách úspěšně prezentovalo apod. Obecně se odmítá uniformní škola, podřízená totalitní ideologii, zatížená didaktickým formalismem a morálním alibismem a s učitelem i žákem zbaveným svobody, odpovědnosti i důstojnosti. Chybějí úvahy o tom, jak harmonizovat ve vzdělání zřetel individuálního svobodného rozvoje osobnosti, budoucí profese a společenské role a tvořivého bytí osobnosti v kultuře.
8. Srov. VESELÁ, Z. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno : MU, 1993. Autorka sleduje tendenci jednotné školy při hledání moderního modelu československého školství od tereziánských reformů do r. 1945. Zvláštní pozornost věnuje období mezi dvěma válkami a teoretickým koncepcím tehdejších osobností (J. Úlehla, V. Příhoda) i praktickým pokusům (zlínská škola). Řešit současnou problematiku nelze bez promyšlení historie, která jí předcházela.
9. Srov. KRAUS, B. *K sociálnímu zřetelům výchovy*. Hradec Králové, 1996.
10. O postojích současné západní mládeže ve vztahu k možnému budoucímu vývoji v Evropě referoval na EPSO 1996 prof. dr. R. Winkel. Postoje tvoří škálu od bezmyšlenkovitého optimismu až k pocitu bezvýchodnosti. Viz *Pedagogická orientace*, roč. 1996, č. 20, s. 16–17.
11. Identita osobnosti, sebedůvěra a hrdost jedince podobně jako identita a sebedůvěra národa se zakládá na ustavičném rozvíjení kulturního dědictví v dialogu „se světem“, na výměně podnětů, problémů i řešení. Vzdělanost, škola, filosofie, historie, umění a některé další obory neexistují jinak než jako součást národní kultury. Mnohostranný kulturní vývoj našich národů přervala 2. světová válka, násilí okupace a pak komunistická diktatura. Slibný pokus o obnovu kontinuity národní kultury v 60. letech byl následnou „normalizací“ tvrdě potlačen. Po převratu 1989 se kontinuita národní kultury ani nediskutovala. Kvalitní syntetická kompendia a příručky vynikajících odborníků z doby mezi dvěma válkami, umlčená za minulého režimu, zůstala nadále v zapomnění. Místo žádoucích reedici se objevily překlady prací cizích autorů. Ty mohou sice přinést informace, ale k formování vědomí identity jedince ani národa přispět nemohou.
12. „... Nebyly dostatečně propracovány ideje transformačního procesu, směřujícího

k demokratizaci a tržnímu hospodářství a původní konsensus během několika minulých let výrazně ochabl.“ *Zpráva examinátorů o vzdělávacím systému v ČR*. Paříž : OECD, 1996.

13. MAHLER, Z. Masarykovo demokratické desatero. In *Ano, Masaryk*. Televizní triptych ČT 9/1997:
- (1) Naše demokracie bude laboratoř, v které má nesmírný význam parlament a tisk.
 - (2) My jsme dosud brali stát jako cizí, negovali jsme ho. To byli „oni“, erár; teď je ale náš. Jde o to, aby každý občan cítil: Já jsem stát. A sám se podílel na řízení.
 - (3) Jde o to, abychom vlastně státu měli co nejméně — a co nejvíce občanské iniciativy. Nejde tedy o panování, ale o správu. Každý občan má být sám sobě pánem.
 - (4) Je iluze, že jsme si rovni. Demokracie má vytvářet snesitelný stupeň nerovnosti, harmonizovat společnost.
 - (5) Žena musí být zrovnoprávněna. Ženou se zdvojnásobuje lidský potenciál.
 - (6) V Americe je kult zlatého telete silný a rozšířený, ale v Evropě není slabší, třebaže má jiné formy. Úkolem demokratů je americkou demokracii produchovnit. Dělníci jakožto nejpočetnější složka nečekají na almužnu, chtějí spravedlnost. Charitativní složka tu a tam pomůže, ale jde o to napravit poměry zákonodárstvím a řádem.
 - (7) Každá demokracie potřebuje předáky, vůdce, odborníky, státníky, nikoli jenom straníky.
 - (8) Demokracie je diskuse. V ní platí argument, ne násilí, žádné chytráctví a pěst. Ne „zprava“, či „zleva“, ale kupředu, k lepšímu.
 - (9) Demokracie je způsob života, názor na svět, na společnost i na jednotlivce.
 - (10) Sumou: Hájím demokracii — ať si právo na diktaturu osobuje kdokoli, církev nebo stát nebo proletariát, kdokoli. Demokracie je předstupeň k samosprávě.
14. MASARYK, T. G. *Ideály humanitní*. Praha, 1946.

KUČEROVÁ, S. Mládež po „sametové revoluci“ 1989. Generace dvakrát zklamaná. *Pedagogická orientace* 1998, č. 1, s. 3–12. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Prof. PhDr. Stanislava Kučerová, CSc., Milénova 12, 638 00 Brno